
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

AZ IDEGENSÉG REGÉNYE

Majtényi Mihály: *Hétfejű sárkány*. A Forum Könyvkiadó és a Magyar Szó közös kiadása, Újvidék, 1981.

Az első s legszembetűnőbb jellemzője Majtényi Mihály posztumusz regényének az idegenszerűsége. Valami távoltartó idegenséget sugároz nyelvében, hangulatában, színeiben, az ábrázolt jelenségekben és azok összefüggéseiben; s ez az idegenség-érzet azzal a tudattal párosul bennünk, hogy nem mindennapos alkotással állunk szemben. Oldalak, fejezetek hibátlan szerkesztését, expresszív nyelvi erejét élvezheti az olvasó, de az „idegenszerű” jelzőt nem csupán az határozza meg, hogy a *Hétfejű sárkány* magasabbra nyújtotta egyik-másik fejét az átlagosnál, hogy tartja magát egy színvonalhoz, amit általában a Majtényi-könyvek kiemeltek, hanem tárgya és módszere egyaránt.

A regény ugyanis egymástól idegen világok találkozását (azonosulási szándékukat és összeütközésüket) ábrázolja központi témaként, s számunkra e világok mindegyike külön-külön is idegen. A cselekmény idejét feltehetőleg az I. világháborút követő évtizedek határolják körül, azaz azonosíthatjuk a mű idejét a megírás idejével. Majtényi a *Hétfejű sárkányt* az 1930-as évek elején írta, de 1981-ig a mű különféle okok folytán nem jelenhetett meg. Ez az idő a királyi Jugoszlávia ideje, a szerb burzsoázia felemelkedésének és bukásának kora. Olyan időről ad számot a regény, amikor a miniszter már úgy ül hivatali székében, hogy tudja, gyorsan kell cselekednie; megszédni magát, a jövőre nézve hasznosnak bizonyuló kapcsolatokat keresni, mert a kormányban bármely pillanatban egy másik párt kerülhet többségbe, s akkor búcsúznia kell állásától. A maga módján érdekes, a korszellemet tükröző jelenség az is, hogy az ábrázolt időben a főváros lakosait jobban izgatta, hogy a minisztereknek melyik a házi védőszentjük, mint szerepük a kormányzásban. Számunkra már távoli, anakronisztikus, elképzeléséhez nem kevés fantáziát igénylő a két háború közötti életforma s konkrétan az a cselekvésképtelenség, vagy az irracionális cselekvések sora, a valóságérzék-

nek az a megbicsaklása, amiről a regény tudósít. (Nem maga a probléma idegen, hanem annak megnyilvánulási formája.)

Nem lenne véletlen, ha az olvasónak a kor és az újbурzoázia korrupciós erkölcsének említése az ugyanebben az időben készült Móricz-regényeket juttatná eszébe; hasonló hangulat, romlottság és pénzhűség, korrupció és szimónia húzódik meg a Majtényi-mű háttérében is. Ám a *Hétfejű sárkánynak* nem (egyedüli) célja a nagy társadalmi válságok lényegébe hatolni, nem akar társadalmi leleplező regény lenni, hanem a történelmi pillanat által meghatározott körülmények hatását egyéni sorsok irányítására használja fel. Épp ezért nem a „sötét korban” elpusztuló bányászok fontosak a számára, hanem az őket ápoló orvos, nem a vállalkozás csődje miatt munka nélkül maradtak ezrei sorsára figyel fel, hanem a vállalkozás vezetőjének feleségére, aki a biztonságérzetét veszítette el. (Ezekben a vonatkozásaiban különbözik a naturalizmus bánya-regényeitől.) Nem hagyhatjuk említetlenül azt a tényt sem, hogy a mű egy „nemzetek közötti kézfogást” is hirdet, többször utal arra a közös égboltra, ami alatt Jugoszlávia népei élnek a táj által meghatározott életüket, de mindent jellegzetesen polgári szemszögből teszi az író. Ráérez ő ugyan egyéb, szociális és nemzetiségi kérdésekre is, de ezeket pusztán regisztrálja, megemlíti, egymás mellé sorjázza, minden kifejezett cél és szándék nélkül.

A regény cselekménye három központ köré lokalizálható: Belgrád, Rilje, a hegyek között elrejtett falucska s egyben a későbbi bányatelep, valamint egy Tisza menti kétnyelvű városka, valószínűleg Zenta. Belgrád, fényeivel, mulatóival, a parvenü burzoáziával és szabados egyetemistáival, a Nyugat képét hordozó központot jelenti a mű szereplőinek. Rilje a patriarkalizmus anakronisztikus képét nyújtja, itt még elevenen él a török uralom emléke, a kőből épült ház még újdonság — hiszen a török elől folyton menekülni kényszerülő népnek ilyesmire sosem volt se ideje, se ereje —, a kerékpár szinte szentségtörés. A Tisza menti kisváros pedig a higgadt életvitelű polgárok városa, a nyugalom, békeség és a civilizált környezet megtestesítője.

S végül a szereplők: a cselekmény hordozója Zora, a riljei pap lánya, akit apja néhány fél év lehallgatása után hazahoz a belgrádi orvosi egyetemről. Zora már belekóstolt a nagyváros bódító életébe, nem adja be a derekát egykönnyen a faluban uralkodó morális rendnek, s megragadja az első kínálkozó alkalmat a menekülésre; a faluba helyezett főbíró, Ivo Benč felesége lesz. Apja kitagadja, mert a férje katolikus vallású. Zora nagybátyja azonban miniszter, s Ivo Benčben jó eszközt lát manipulációhoz. Ezért egy évre Bácskába helyezetteti főbírónak, majd vissza Riljébe, de már az újonnan létesített bányakomplexum kormányzójaként. A bányában ismeretlen kór kezdi kíméletlenül szedni áldozatait. Péter, a bácskai orvos (protekciónal) a bányakórház orvosa lesz, beleszeret a kormányzó feleségébe, el is csábítja. A miniszter közben megbukik, kiderül a bánya körüli panamája, ami miatt Ivo Benč viseli a következ-

ményeket. Zora lelkileg összetörik, nem szökik meg Péterrel, mint ahogy tervezték, Péter azonban megcsinálta a szerencsését, indulhat Belgiumba, folytatni kutatómunkáját.

A szereplők révén eljutottunk a második levonható következtetésünkig: a regény hősei mind valami módon bűnösök, sőt az epizódszereplők között is vannak ilyenek. A miniszter nagybácsi egyenesen romlott, panamista, korrupt stb. Ivo Benč a gyöngesége, cselekvésképtelensége folytán bűnös, hiszen nem képes ellenállni a pénz és a hatalom csábításának, nem képes megfelelő mederbe terelni házasságát, sem a maga életét. Bűnös Péter is, mert hozzájárul egy házasságot széteséséhez, Zora sem kivétel, mert engedett a csábításnak s azért, hogy amint férje mellé került, elveszítette azt az önállóságát, józanságát és autoritását, amit a belgrádi, majd az azokat követő riljei időkben mutatott. Bűnös a bányamezőnök, mert szerelmi gyilkosság részese, de ne soroljuk tovább.

Ha a bűnről a bűnhődés, a végzet, a sorsszerűség jut eszünkbe, valószínűleg helyes a gondolatmenetünk. Majtényi Mihály írásának ugyanis egyik fő motívuma a sors hatalma, a determináció; az emberek magukban hordozta végzet, ami végül fölübük kerekedik. Az író sorselmélete minden bizonnyal a szubjektív idealizmus agnoszticizmusából ered, amivel Hippolyte Taine pozitivistá elméleti rendszerén keresztül ismerkedhetett meg. (Juhász Géza utószavából megtudhatjuk, hogy Majtényi a zombori *Új Hírek*nél töltött éve alatt tanulmányozta Taine műlélméletét. A Zomborban töltött évek — 1929—1937 — pedig a regény megírásának éve is lehetnek.) Ez a tény magyarázza, hogy a *Hétfejű sárkány* szereplőit a faj, a társadalmi környezet és a történelmi időpont, közelebbről az adott kor társadalmi-kulturális és morális viszonyai determinálják. A regényből kiragadott részlet aligha bizonyíthatja ezt egyöntetűen, de példaként bizonyára megállja helyét:

„Nehézkes, hegyi ember volt (a riljei pap), magával cipelte ezt az átkot. Mit tudott ő a városról, az utcák varázsáról, az új életütemről, amely bizsergeti a fiatal szíveket. A Nyugat észrevétlenül átcsúszott a folyón, szüntelenül áramlott onnan valami. Nem tudta felmérni a különbséget a riljei paplak és Ristićné parkettás szobái között, mit tudott ő a szomjas éjszakai csavargásokról, szabad fiatal farkaskölykök vonulásáról! Fél lábba! a török világban élt, és már az is csodás, romantikusan szép korszaknak tűnt előtte, ahová ő elérkezett. Három emberöltőn átlépni, századokat át-gázolni. Ez sok volt számára, érthetetlen.”

Ezek azok a bizonyos egymástól idegen világok, amelyek találkozásáról már a bevezetőben szóltunk. S az író szerint az ember saját világából nem szabadulhat, minden szökési kísérlete kudarcba fullad. A riljei pap lánya, Zora úgy gondolta, lesz ereje áttörni a sors emelte gátakat, a paplaktól az előkelő hétszobás lakásba lépve azt a bizonyos más világot is meghódíthatja. (Most ne zavarjon bennünket az a parvenü gondolko-

dása, miszerint a lakásnak elengedhetetlenül hétszobásnak kell lennie, még ha sohase kerül bútor beléjük.) De az ő rugódzásánál is erősebb volt a mechanikus determináció, az író szépen visszavezeti a paplakba, az igazi otthonába, ahol (talán) megnyugvást talál.

S mi sem bizonyítja jobban a milliölmélet következetes megvalósításának szándékát, mint az író túlzásai, pl.:

„Abba a levélbe sok mindent bele lehet írni. Például a sértődött falusi szűz módján: Uram, kíméljen meg további zaklatásaitól. Aláírás: Zora. Vagy nem, a teljes név, az komorabb.

Nem, hát ez röhgögtető lenne, egy ilyen levél. Biztosan szíven ütné a fiút, de később csak nevetné, mutogatná. »Elment, lássatok, Riljébe, és ilyeneket ír most.«

Ezen az éjszakán kijelentkezett ismét hosszú idő után a Kossava.”
(Kiemelés tőlem.)

Ez a passzus Taine elméletét lenne hivatott erősíteni, miként a táj szer-
ves kapcsolatban áll a színnel és a hangulattal, azaz, itt a természet változása nyomon követi a hangulat változását. Ilyen mértékben adagolva azonban inkább a színfalhasogató romantikát idézi erősítés helyett.

Ha már a regény romantikus vonásairól szólnunk, néhány dolgot mindenképpen meg kell említenünk. Többek között természetesen a szerelmet. Még az idő alatt, amit Zora Belgrádban töltött, két epizód szereplő szerelmét figyelhetjük meg, amit az író a realitás fokán, a realizmus eszközeivel mutat be. Ez a pár a Kalemegdánra jár csókolózni, egyetemista társuk hónapos szobáját kölcsönzik légyottjaik idejére (hasonló a szerelem a romantikus regényekben is), de a nagyvárosi polgárság egyetemistáinak felszabadult őszinteségével, problémamegoldó realitásával. Nem titkos és misztikus találkák ezek, izgalomfűtötte röpke csókok és sokat sejtető pillantásokba burkolt kaland, hanem mindennapi valóság. Amikor azonban Péter és Zora szerelmét írja le a szerző, már a romantikus színezést helyezi előtérbe. Itt már nem riad vissza az estélyeken elkapott pillantásoktól, az epedő vágytól — ami visszafojtása, a magányos szenvedés által emelkedik értékszintre —, a romantikus szökéstől, egy üdülőhely teraszán elköltött közös reggeli fontosságának felnagyításától. Találunk-e mentséget erre az írói magatartásra? Bizonyára. Annyit legalább, hogy a szerelem romantikus felnagyítása motiválja a későbbiekben Péter döbbenetes csalódását, amit a szakítás okoz. Persze akad más romantikus, sőt misztikus kicsengése is a műnek, amit a regényanyag azért több-kevesebb sikerrel eloszlat:

„Beletelt egy hét is, valaki levelet kapott; egy asszony. Csodálkozva forgatta, ismerős volt az írás. Csak ennyi állt a levélben: »Még élek, ha el is felejtettél.«

Aztán ráírta, nagyobb betűkkel: »Vigyázz, nagyon vigyázz!«

Most már tudta a címzett, ki írta neki. Azt is, hogy miről. Volt a sorokban valami szomorú, valami fenyegető.

Asszonyok üzennek így néha, ha nem akarják kimondani, amit mindenki tud.

Halottak üzennek néha, akikre az idő szemfedőt borít.”

A regényből kiemelve, de eredeti helyén is rébuszzerű a fenti idézet, mégis érződik benne az átgondoltság; jól szerkesztett mondatok ezek, látszik rajtuk a csiszoltság. Írónk különben is kedveli a fejezet- és szakasz-záró lekerekítő mondatokat, a poénszerű huszárvágásokat, a sokat sejtető előrejelzéseket. Az előrejelzés már technikai kérdés, és mielőtt rátérnénk, szóljunk valamit a regény nyelvi megformálásáról. Művében Majtényi számot ad írói nyelvezetéről, kiforrott mondatai és a szöveg nagyobb egységei által. Erről minden Majtényi-művel vagy az életművel foglalkozó tanulmány beszámol, ezért mi most nem részletezzük, csupán néhány furcsaságra hívjuk fel a figyelmet. Itt-ott mintha megbicsaklana az író hangja, s olyan mondatokat ír le, amelyek egy rossz fordításban is kirívóak lennének, pl.: „Izgalmas dolgok *vannak*, Zora, fontos közlések, gyere.” Másutt: „*Nálam* szüntelen a *magára* gondolás most.” (Kiemelés tőlem.) Úgy érezzük, indokolatlanok ezek a nyelvi formák a szövegben. Megtörik a szöveg lendületét, habár a *Hétfejű sárkány* epikája még nem az a mesemondás (a szó pozitív értelmében), amit Majtényi írásaitól megszoktunk, Bige Jóska alakján keresztül megkedveltünk.

Az eddig elmondottak se kerülnek meg az írói technika kérdését, de néhány lényegbevágó momentumról itt is szólhatunk. Mindenekelőtt elmondhatjuk, hogy a *Hétfejű sárkány* szerkesztésében már előlegezi a későbbi regények formai jellemzőit. Írónk már itt is az érdekes, szórakoztató történet felé hajlik, aminek előadását a szakaszokba, fejezetekbe való izgalmas és érdekes áthajlás teszi rafináltan érdeklődés-csigázóvá. Fő célja, hogy az olvasót a könyvhöz kösse, s ezért előrejelzi a történeteket:

„Sokszor gondolt rá; kinek is van ilyen szeme itt az ő környezetében. Kínózta a gondolat, de nem tudta megfejteni. Pedig ezt a szemet sűrűn látja, nagyon sűrűn...”

A mindentudó elbeszélő ezt a szakasz-záró fordulatot a detektívtörténetek eszköztárából kölcsönözte, s mi tagadás, a regény ma (vagy mondjuk így, a mai regény) már meglenne nélküle is. De itt megint csak arra kell gondolnunk, hogy a műelmélet a már említett faj-társadalmi környezet-történelmi időpont hármassága mellett valamiféle pszichológiai elemzést is feltételezett, s úgy gondolhatjuk, talán maga az elmélet indokolhatja a fenti idézet helyénvalóságát. (Ez azonban maradjon csak feltételezés és enyhítő körülmény, állításként nem valószínű, hogy megállná a helyét.) Egy másik, szimbolikus erejű előrejelzés a regény legelejéről:

„Ellepte a rusnya dög a vidéket, tél van, hiába, az ordasé a világ ilyenkor.”

Miközben a fentieket mondja a riljei pap, konkrétan arra gondol, hogy

elkel a puszta a hegyek között húzóúton, de egyben előlegezi azt is, hogy a mű világában találkozunk még ordásokkal. Másfajta toportyánnal is találunk. A farkasokra való utalás megvilágosodik, ha hozzákapcsoljuk még a hétfejű sárkány motívumát, amely folytonosan megjelenik egy ikon által sárkányölő Szent György alakjában, amikor a pap a következőket mondja:

„Bennünk viaskodik a sárkány. Agyunk néha elhomályosul, elkap a gög. Nem látod? És nem látod azt sem, hogy minden húsz évben, harminc évben, ötven évben vérezni kell? Üszköt és romokat látok.”

Majtényi későbbi regényeiben is feltűnik az az eljárás, hogy változtatja a cselekmény színhelyét, sőt regénye hőseit is. A mégis összefüggő cselekményszál Zora életútját követi, tehát a regény folytonosságát ő adja, az írói figyelem azonban a mű első részében Ivo Benč felé fordul, Zora és Ivo házassága kapcsán végigkíséri az utat, amit a főbíró a bányakormányzóságig megtesz. A bányatelepen Zora szerelmi viszonyba bonyolódik Péterrel, s a második részben az olvasó figyelmét már rá tereli az író. A történet fő vonalának szempontjából jelentős szereplők mellett folytonosan jelennek meg az epizódszereplők is, akik valami módon beleszövellődnek a történetbe, majd észrevétlenül távoznak, de közben egy izgalmas epizóddal teszik olvasmányosabbá a regényt. A kompozíciót még szorosabbra fogja a hősök életútjának (sorsszerű) egybefonódása, a véletlenek sora. Egy ilyen különös véletlen például az is, hogy a Bácskába helyezett fiatal házaspár, Ivo és Zora éppenséggel Péter szüleinél laknak, de az akkor még orvostanhallgató fiú és jóvendőbeli szeretője sosem találkoznak. Véletlen az is, hogy Péter abba a bányába kerül orvosnak, ahol Ivo a kormányzó. Sorolhatnánk tovább is a véletleneket, azonban ezeknek van kiemelkedő szerepük a szerkezet szempontjából. Az író időkezelése kvázi megtöri a linearitást, de csupán az előrejelzések erejéig. Gyakran átugrik egy időegységet, bekapcsolódik a történetbe, majd mintha visszapergetné és újrakezdené a film vetítését, elmeséli az előzményeket, azaz ugyanott folytatja a mesét, ahol abbahagyta.

S végül még néhány szót a hősökéről. A műben ábrázolt egyének akaratlanul is típusú nőnek. Végigkísérheti az olvasó a sorsrendelte életútjukat a bukás felé. Láthatja, miként lesz az akaratgyenge Ivo Benčből a hatalmasok játékszere, miként veszik bele falusi magányába Zora, aki a regény elején habzsolja a nagyváros nyújtotta élvezeteket, nagy terveket forgat a fejében. Péternek csupán kispolgári álmái vannak, de előtte kaput nyit a nagyvilág, ahová azonban mélységes csalódással indul. Kiemelkedően érdekes szereplő Zora nagymamája, akit először szemlélis vénasszonynak látunk, a levesbe bontatlanul főzi a galambot, de amikor unokája boldogságáról van szó, ő lesz a legjózanabb gondolkodású.

Számlálhatatlanul sorolhatnánk tovább is a *Hétfejű sárkány* értékeit

és érdekességeit, azt is, amit a mai olvasó már különösnek talál benne. De ez talán fölösleges is lenne, hiszen a regény a Forum Kiadó és a *Magyar Szó* jóvoltából az olvasóközönség legszélesebb köre elé került, végső ítéletét mindenki leszűrheti. Számunkra most talán az a legfontosabb, hogy Majtényinak ez a polgári szemléletben fogalmazott regénye elfoglalhatta helyét az életműben, s számot adhatott egy világról, mindenekelőtt írói világáról.

FEKETE J. József

EGY MESEGYŰJTEMÉNYRŐL . . .

Érik a mese. Jugoszláviai magyar gyermekmesék. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981.

Nagy érdeklődéssel vártuk a jugoszláviai magyar gyermekmesék gyűjteményét, az *Érik a mesét*, hiszen az utóbbi években a népmesék mellett ismert írók, költők (Kormos István, Pilinszky János, Zelk Zoltán, Nemes Nagy Ágnes stb.) szebbnél szebb meséiben gyönyörködhetnek a gyerekek. Érdeklődésünket főleg az keltette fel, hogy a kötet szövegeit pályázatra küldték be (ismert és ismeretlen szerzők) és a beérkezett műveket öttagú bizottság értékelt; így került megjelenésre 42 mese és Csernik Attila két képmeséje.

Bányai János az *Érik a mese* előszavában (Az olvasóhoz . . .) találóan jegyzi meg, hogy az írott mese, az „új mese esélye nem abban van, hogy követi és felhasználja a régi, de soha el nem múló mesék formuláit, hogy feleleveníti a közismert mesei hősöket és fordulatokat . . .”. Kár, hogy a gyűjtemény összeállításakor a pályázati bizottság ezt a szempontot nem alkalmazta mérceként; így olyan szövegek is bekerültek a kötetbe (szerencsére nem nagy számban), amelyek népmesék gyenge átköltései, utánzatai. Nem akarjuk a szerzőket elmarasztalni, de gyermekkori mesekincsük emléke a mai gyermek számára nem biztos, hogy ugyanolyan érték (főleg, ha átmeséljük a történetet), mint számukra volt. *A fiatalság vize*, *A pók királykisasszony*, *Az elveszett mosoly* helyett például szívesebben ajánlanám gyermekeinknek a hasonló motívumú népmeséket, *Életvize*, *Békamenyasszony*, *A szomorú királykisasszony*, mert kétségtelen, hogy ezek gyöngé változatai. *A fából faragott kisharmonika* pedig hiába rendelkezik mesei fordulatokkal, csodákkal (a harmonika beszél, átváltozik szépséges fiúvá stb.), nincs mesei logikája a történetnek. Egy verses mese is van a kötetben, *A jó varázsló*, de meg kell jegyeznünk, attól, hogy hatásos költői képeket találunk benne és összecsengő sorvégeket, még nem lesz mese, akkor sem, ha a népmesék jól ismert táltosa (varázslója) táltoscsikóvá változik (?) és a nagy fa kérésére erőt varázsol. Fenntartással olvassuk a *Nagyapó emléke* című szöveget is,